

De Nessen te Harmelen

door J. van Bommel

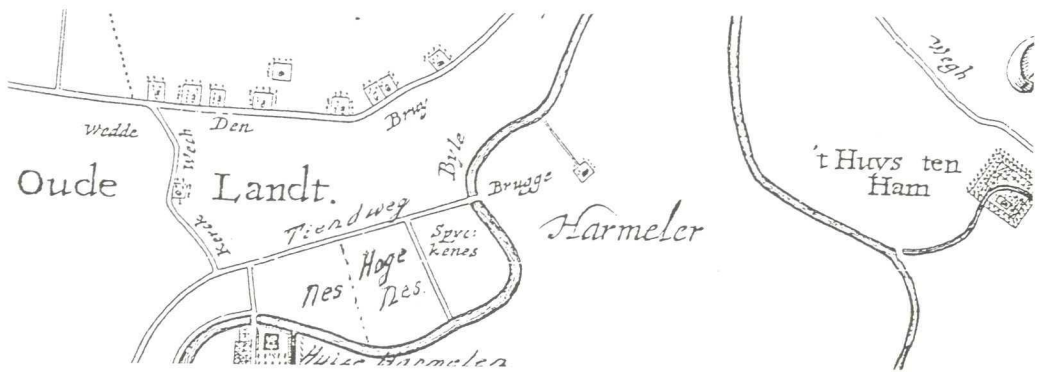
De naam en ligging van de Nessen te Harmelen zullen voor velen onbekend zijn, hoewel de Hoge Nes al in de 14e eeuw met name wordt genoemd. Andere nessen in de omgeving zijn meer bekend: de Ness te Linschoten, Bekenes bij Nieuwerbrug, de Hoppenes (= op de Nes) bij de Lek en de Nes te Woerden. In Zeeland en op de Zuidhollandse eilanden worden ze nissen genoemd: Spijkenisse, Stavenisse, Bruinisse etc.

De betekenis van het woord „nes(ch)” of „nis” is landtong. Het betreft een stuk land, dat binnen een kronkel of meander van een rivier of stroom is gelegen. Te Woerden werd het tussengelegenland behalve nes ook „meander” genoemd. De vorming van nessen hangt nauw samen met het verval (het verschil in hoogte van de waterspiegel) van de rivier. Hoe geringer het hoogteverschil over een bepaalde afstand, hoe groter kans er is op vorming van meanders en dus van nessen. Bij tijdelijke afsluiting van een riviermond (bijvoorbeeld door dichtstuiving met zand) of door stijging van de zeespiegel gedurende een bepaalde periode (transgressie) werd het verval minder, waardoor het meanderen toenam.

Hoewel de Kromme Rijn haar naam om zijn vele bochten gekregen had, meanderde de Vleutense Rijn in nog sterker mate door het zeer geringe verval. Door de afsluiting van de Rijn bij Wijk bij Duurstede rond 1122 en in elk geval enige tijd vóór 1165 eindigde de verdere ontwikkeling van deze rivieren. De Kromme en de Vleutense Rijn verloren grotendeels hun functie als verbinding met het achterland voor de stad Utrecht. Juist ná 1122 kwamen daar handel en scheepvaart tot grote bloei. Daarom werd na de grote brand in 1148 gelijktijdig met de heropbouw van de stad een kanaal naar het Gein gegraven. Dit kanaal, dat aanvankelijk de naam „nieuwe Rijn” kreeg, werd al spoedig „Vaartse Rijn” genoemd.¹⁾ De verbetering van de rivier naar het westen toe zou niet alleen kostbaarder worden, maar werd voorlopig ook minder urgent. Voor 1348, dus aanzienlijk later, werd vanuit Harmelen eveneens een „Nieuwe Rijn” gegraven, de latere Trekvaart of Leidse Rijn.²⁾

Het is onbekend in welk jaar de beruchte bochten bij de drie Nessen werden afgesneden. De drie Nessen waren, vanaf Harmelen gezien: de Nes, behorende bij de „Oude Hofstede”, later de „ambachtshoeve” genoemd, vervolgens in het midden de „Hoghe Nes” met 9 morgen land en tenslotte de Spijkenes.³⁾ De leenbrieven van de heerlijkheid Harmelen spreken over het land van de Hoge Nes tot de Nieuwe Rijn. Dit zou erop kunnen wijzen dat de Hoge Nes in 1348 nog verbonden was met de Stichtse kant van de rivier. Wat was namelijk het geval? Tussen 1250 en 1325 was het Land van Woerden steeds meer in Hollandse handen geraakt, wat onder meer zijn oorzaak had in de vlucht van Herman van Woerden na de moord op graaf Floris V in 1296. Aangezien het Oudeland van de Indijk tot het Baljuwschap van het Land van Woerden behoorde, werd het daardoor automatisch een Hollands leen. De Bijleveld werd bij het kasteel Harmelen de grens tussen Holland en het Sticht Utrecht.

De afsnijding van de bochten had tot gevolg dat de Hoge Nes met een oppervlakte van 9 morgen land aan de Hollandse zijde van de Bijleveld kwam te liggen. In de akte van belening van Dirk IV van Zuylen d.d. 18 februari 1461 staat vermeld: het huis te Harmelen met 43 morgen land, de helft van 4 morgen land, de „Oude Nesse” genaamd⁴⁾ en de helft van 7 morgen „de Hoghe Nesse” genaamd, beide op het Oude Land van Harmelen.⁵⁾ De leenbrief van 1503 vermeldt de helft van 7½ morgen, evenals de volgende akte van belening uit 1535. De heren van Harmelen bezaten bij deze akten dus nog de helft van de Hoge Nes en men nam er kennelijk genoegen mee, dat dit bezit in Holland lag. Bij de condities en voorwaarden van de verkoop van het kasteel in 1682, werd vermeld dat de „Nessche” uit hoog bouwland bestond, waarin „seer bequame pan- ofte tichelaarde” lag. De oppervlakte was weer omtrent 9 morgen en was gelegen in „de provincie van Utrecht of anderzints inde provincie van Holland onder de Gerechte van den Indijk, over welckers jurisdictie in wat

Fragment van de kaart van het Groot-Waterschap van Woerden door Vingboons (1670).

provincie hetselve geleegeen is, altans noch proces voor de Gecommitteerde Raiden van Holland ongedeert (= onbeslist) is, hangende tusschen den gemelten heer van Harmelen ter eenre en de schout, ambachtsbewaerders en geërfdens van den Indijk ter andere zijde, naer decisie (= beslissing) van welck proces (in cas 't selve t' eeniger tijd mochte worden gedecideert) den koper sich sal reguleeren (= aanpassen)". Voorts werd vermeld dat de ongelden, de belastingen, al enige jaren onder protest aan Holland waren betaald.

Het land kwam in handen van mr. Ludolph de With, procureur bij het Hof van Utrecht te Utrecht. Deze wilde over de grenskwestie eindelijk eens een uitspraak horen. Mr. Bernard Costerus, de toenmalige baljuw van het Land van Woerden, noteerde op 14 oktober 1682 dat het gerecht van de Indijk was belast met een procedure tegen de heer van Harmelen over 9 morgen land.⁶⁾ Het ging inderdaad om de vraag of dit land onder Holland of het Sticht gelegen was.⁷⁾

Het land kwam later in handen van Michiel Stempel. Zijn weduwe, Eimerentia Glimmer, werd op 14 juli 1702 gedagvaard tegen Johan Oudenrogge en Pieter Leechburch, eisers.⁸⁾ Volgens hen had zij een dam gelegd en later palen in de sloot geslagen om het aftichelen van het land te beletten. Eimerentia betuigde, dat zij onschuldig was aan het leggen van de dam. Wel bekende ze enige paaltjes in de sloot te hebben geslagen. Bij het proces werd nog opgemerkt dat zij „van onrustig humeur" was. Haar land lag „neffens Spijkenes tot aan de rivier de Bijleveld". Het betrof dus de Hoge Nes.

Bij haar gebied moest bij de aanleg van een nieuwe kade van het Groot-Waterschap van Woerden nog een sloot gedempt worden.⁹⁾ Het oostelijk deel van het Groot-Waterschap had voor 1700 al verschillende malen te maken gehad met doorbraken en dreigende overstromingen door de Lekdijk. Waar het Harmelen betrof besloten Dijkgraaf en Hoogheemraden een doorlopende kade aan te leggen vanaf de Putkop via Harmelen langs de Bijleveld tot Roetenbrug. Hierbij werd aangesloten bij al bestaande wegen en paden. Op 7 oktober 1698 had men al besloten de tegenwoordige Rijksstraatweg, toen bekend als de Zandwagenweg, op te hogen met puin en zand. De weg was in die tijd 's winters veelal onbegaanbaar! Vanaf het dorp werd de tegenwoordige Joncheerelaan tot de kasteelbrug als kade opgenomen. Deze „laan off steech" was toen eigendom van mr. Ludolph de With. Men kwam overeen, dat de laan tevens als kade zou dienen; ze bleef eigendom van De With.¹⁰⁾ Vanaf de kasteelbrug werd de kade vervolgens doorgetrokken, waarbij ze zoveel mogelijk de toenmalige tiendweg zou volgen tot aan de Spijkbrug. De situatie was toen anders als tegenwoordig. In het verlengde van de huidige Ambachtsherenlaan liep een weg langs de Nessen naar de Spijkbrug. Deze weg heette ook de Tiendweg en was eigendom van de heren van de Haar.¹¹⁾ Dit lijkt vreemd, maar de verklaring is eenvoudig. In 1348 schonk Dirk I van Zuylen het kasteel Harmelen met 43 morgen land aan de St. Paulusabdij. De rest van de bezittingen bleef echter vrij eigendom en hieronder behoorde ook de Tiendweg langs de Nessen. In 1462 schonk Dirk IV het leengoed als achterleen aan zijn broer Gijsbert van Zuylen, terwijl de overige bezittingen het eigendom bleven van Dirk IV. In 1698 was Anthonia van Renesse, weduwe van Anthony van Stembor, „vrouwe douaryiere van de

Fragment van de kaart behorende bij het proces-verbaal van grensbepaling van de gemeente Harmelen na de vereniging met de gemeente Indijk, 1822. (Gemeente-archief Harmelen inventarisnummer 714).

Hair", eigenaresse van de weg. Het was haar eis geweest, de Tiendweg zo veel mogelijk te volgen, waarbij dit gedeelte van de kade haar eigendom zou blijven.

Het gedeelte van de Tiendweg tot de Nessen verdween. De tegenwoordige Tiendweg heette toentertijd nog Buurtweg of Kerkweg; ook de naam Groene Steeg wordt gevonden. Deze weg werd vanaf de Ambachtsherenlaan doorgetrokken tot de kasteelbrug. Vanaf deze brug werd de weg langs het kasteel naar de Rijn en verder tot de Heldam Buurtweg genoemd.¹²⁾ In de 18e eeuw werden de namen Kerkweg, Buurtweg en Tiendweg afwisselend gebruikt; tenslotte werd de naam Tiendweg definitief.

De oorspronkelijke Tiendweg, nu opgenomen in de nieuwe kade, kreeg na verloop de naam Appellaantje, waarschijnlijk omdat het laatste gedeelte door een boomgaard liep. Na de Tweede Wereldoorlog werd er een verbeterde verbinding met Vleuten gerealiseerd en een gedeelte van deze weg volgt het voormalig Appellaantje. Dit gedeelte wordt Appellaan genoemd. Nauwelijks herkenbaar liggen de drie Nessen ter hoogte van huize Harmelen en verder tussen de Appellaan en de Bijleveld, waar de woning van de heer B. v.d. Neut nog naar de nessen vernoemd is.

De nieuwe kade werd tussen 1701 en 1706 onder leiding van de landmeter Willem de Rooy aangelegd. De Nessen werden, doordat de oude Tiendweg als kade in gebruik kwam, afgesloten van het Groot-Waterschap van Woerden, hoewel de eigenaar daaraan nog wel moest betalen. Ze bleven afhankelijk van de waterstand van de Bijleveld. Door de hogere ligging van de Nessen was dit aanvankelijk geen bezwaar. Toen echter de watermolens in de polders van het Waterschap de Bijleveld vervangen werden door een stoomgemaal (1873) kon de Bijleveld het water niet snel genoeg meer afvoeren en dit werd nog erger toen in 1923 het stoomgemaal door een elektrisch gemaal werd vervangen. De familie Hoogendoorn, die op de Ambachtshoeve woonde en het land op de Nessen pachtte, moest soms met laarzen aan de oogst van het land halen. Dankzij de grote veranderingen en verbeteringen met betrekking tot de waterafvoer is ook dit probleem door de tijd opgelost.

Tenslotte nog dit: na de vereniging van de gemeente Indijk met de gemeente Harmelen in 1821 werd er in 1822 nog een kaart getekend van de gemeente Indijk vóór de samenvoeging. De drie Nessen, die eigendom waren van de ambachtsheer van Harmelen, A. van Beusechem, staan daar buiten de tot dan nog tot Holland behorende gemeente Indijk getekend. Het grensconflict lijkt op dat ogenblik inderdaad ten voordele van Utrecht opgelost te zijn....

Literatuur:

Bemmel, J. van, *Harmelen, kasteel, kerk en kerspel*. (Woerden, 1981)

Berendsen, H.J.A., *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht: een fysisch-geografische studie*. (Utrecht, 1982).

Plomp, N., *Woerden 600 jaar stad*. (Woerden, 1972).

Storm van Leeuwen, J.A., *Van Oude Rijn tot Leidse Rijn; de afwatering van de gronden in en rondom Vleuten-De Meern in de loop der tijden*. (Vleuten-De Meern, 1985).

Struick, J.E.A.L., *Utrecht door de eeuwen heen*. (Utrecht, 1968).

Noten:

- 1) Struick, *Utrecht door de eeuwen heen*, p. 50; Storm van Leeuwen, *Van Oude Rijn tot Leidse Rijn*, p. 42.
- 2) Zie hierover *Heemtijdinghen*, jg. 24 (1988), p. 38-41.
- 3) Buiten de Nessen lag ook het gebied „De Blaasbalk” of „Blaasbalg”. Dit was 4 morgen groot en behoorde in 1719 aan Jan Ouderogge.
- 4) Archief van het kasteel de Haar (Inventaris-Van Asch van Wijck), inv.nrs. 224 en 225.
- 5) Rijksarchief in Utrecht, Archief van de heerlijkheid Harmelen, inv.nr. 109.
- 6) Mr. Ludolph de With en mr. Bernard Costerus brachten beiden de zomer door op hun bezittingen te Harmelen, respectievelijk op het kasteel Harmelen en huis Batestein. Een mooie gelegenheid om eens samen over dit conflict te discussiëren!
- 7) Gemeentearchief Woerden, Recherlijk archief Woerden, inv. nr. 101.
- 8) Archief Groot-Waterschap van Woerden, inv.nr. B 140.
- 9) Gemeentearchief Woerden, Notarieel archief notaris Albertus Costerus, inv.nr. 8529. Het betreft de verkoop van Spijkenes met 7 morgen land aan de Woerdense burgemeester Dirk van Wijck voor 6500 Carolus guldens.
- 10) Archief Groot-Waterschap van Woerden, inv.nr. B 152.
- 11) Zie noot 10.
- 12) Gemeentearchief Harmelen, Archiefstukken polder Breudijk, inv.nr. 41; Gemeentearchief Woerden, Notarieel archief notaris Willem Costerus, inv.nr. 8570.